

Оксана Альошина

Перебіг українізації у Православній церкві на Волині у 20-х рр. ХХ ст.

Стаття присвячена аналізу перебігу процесу українізації Православної церкви на Волині. Визначено провідну роль Арсена Річинського, який брав найактивнішу участь у процесі українізації релігійно-церковного життя на початку 20-х рр. ХХ ст. Висвітлено основні кроки громадського діяча, спрямовані на активізацію церковного руху.

Ключові слова: українізація, Православна церква, Арсен Річинський, українська громадськість

На початку 20-х рр. ХХ ст. виникає український церковний рух, в якому активну участь взяла значна частина української громадськості та представники громадських організацій. Серед відомих громадських діячів Волині одне з чільних місць належить Арсену Річинському. Він відомий як активний представник православної громадськості, який виступав за українізацію православ'я на західноукраїнських землях.

Основний масив історіографії проблеми становлять наукові розвідки ХХ ст. Вітчизняні науковці В. Борщевич¹, Л. Михальчук², В. Рожко³, Н. Стоколос⁴, опублікували низку статей, присвячених діяльності та участі А. Річинського у процесі українізації. На сьогодні ґрунтовною працею є книга А. Гудими⁵, у якій автор пропонує дослідження життя, творчого шляху А. Річинського. Проте відсутні публікації, які б повністю висвітлювали означену тему.

Саме тому **метою** нашої наукової розвідки стало розкрити зміст процесу українізації та розкрити внесок А. Річинського в український церковний рух на Волині у 20-х рр. ХХ ст.

Православна церква займала важливе місце в суспільному житті українців на західноукраїнських землях, особливо на Волині. Польські урядовці побоювалися значного впливу на українців та білорусів Православної церкви і тому проводили політику асиміляції проти українського населення. Церковна ієрархія намагалася проводити через церкву русифікаційну, ворожу культурно-національним й церковним інтересам українського населення політику. Усе це обумовило посилення національно-церковного руху, який виступив головним чинником боротьби за українізацію Православної церкви на східних теренах Польщі⁶.

Позиція, якої притримувалися різні політичні українські організації, передбачала український характер Православної церкви, устрій – соборний, участь

світських осіб у церковному управлінні, незалежність від держави⁷. Громадські діячі вважали, що оскільки парафії з українським населенням на території Польщі склали 70 відсотків, то українці повинні мати вирішальний голос при вирішенні справ не лише в українських парафіях, а й у справах, що стосувалися всієї Православної церкви в Польщі⁸.

Відомим громадським діячем, котрий зробив вагомий внесок у справу українізації Православної церкви був Річинський Арсен Васильович. Він працював вільно практикуючим лікарем і був фінансово самостійним, що дало йому можливість вести активну громадську діяльність⁹. Річинський розпочинає у 1924 р. видавати власним коштом часопис «На Варті» – «незалежний місячник українського церковного відродження»¹⁰, навколо якого об'єднав українську інтелігенцію. А. Річинський організував власне видавництво, де видавав публіцистичні статті, присвячені питанням суспільно-політичного життя українського народу, його історії та культури, а особливо проблемам української православної церкви¹¹.

Пояснюючи мету заснування часопису «На Варті», А. Річинський зазначав, що «справа така важна, всі ми так гостро відчуваємо брак поважного й незалежного журналу, який правдиво освітлює би наше церковне життя, поміг би нам вийти з того провалля, в якому опинилася українська церква». Саме тому «ми одважилися приступити до видавання «На Варті»¹².

Зрештою діяльність А. Річинського була належним чином оцінена широкими колами української громадськості Польщі. Так, популярна в той час газета «Діло» писала: «Річ у тім, що «На Варті» є першим на українських землях в межах Польщі часописом, який поклав собі за завдання систематичну боротьбу за розмосковлення православної церкви на українських етнографічних землях, проти московської православної ієрархії в Польщі та проти політики департаменту віросповідань у Варшаві. «На Варті» бореться за принципи, поставлені в основу української православної Автокефальної церкви на Наддніпрянській Україні. Живий різноманітний зміст часопису вкупі з високою ідейністю та глибоким патріотизмом, яким овіяні його статті, повинні запевнити йому найкращий розвиток»¹³.

З 1924 р. діяльність А. Річинського та прихильників ідеї українізації церкви значно активізувалася. У цей час при Володимир-Волинській «Просвіті» була організована церковна рада з шести осіб. Нею по окрузі були розіслані відозви про необхідність українізації богослужінь.

7 грудня 1924 р. А. Річинським та активістами місцевої «Просвіти» була організована і проведена значна робота зі збору підписів під петицією до митрополита Діонісія щодо українізації богослужінь у Володимир-Волинському соборі. А. Річинський відкрито закликав владику не тільки припинити будь-які

контакти з Московською патріархією, а й відмовитися від її традицій. Зрештою прибічники ідеї українізації церкви зібрали близько 690 підписів з вимогою чергувати українські богослужіння з церковнослов'янськими в соборному храмі Володимира-Волинського, а також відправляти в ньому богослужіння українською у дні, «які стали історичними для долі народу і в які побажає святкувати парафія». Під тиском ініціативної групи митрополит Діонісій пішов на поступку, і 20 грудня 1924 р. дозволив проведення в цьому соборі літургій українською з тією умовою, щоб у всі недільні та святкові дні звершувалося з однаковою урочистістю дві літургії: рання - церковнослов'янською та пізня - українською мовами¹⁴.

З часом у середовищі парафіян Володимир-Волинського собору виник конфлікт через вимогу «українізаторів» переобрати старосту. Оскільки зробити це їм не вдалося, то винним вони вважали представника консисторії С.Тучемського і протоієрея Н. Данилевича, котрі не бажали проводити богослужіння українською. Проте після звернення парафіян до митрополита «винуватець безладдя й розколу в парафії прот. Данилевич не тільки не був усунений згідно прохання переважаючої більшості парафіян, але не дістав навіть жодної кари»¹⁵.

Оскільки частина парафіян була незадоволена діями церковного керівництва, тому більше як 209 осіб склали петицію до митрополита, де, зокрема, вимагали: оздоровити суспільне культурно-церковне життя шляхом персональних змін у керівництві церкви і залучення до роботи представників української людності; призначити на Волинь єпископа-українця; негайно скликати при митрополії вчений комітет для перекладу Біблії та богослужбових книг українською мовою; припинити переслідування українських церковних діячів та забезпечити їм можливість реалізації громадських прав. Серед вимог була й така: «...в усіх важливих справах митрополія має викликати разом з повітовими протоієреями також представників українського духовенства та депутатів від українських релігійних і освітніх організацій на паритетних началах...»¹⁶.

Відтак у Володимир-Волинському соборі майже два роки здійснювалися богослужіння за схемою, встановленою митрополитом. Але радикально налаштованих на подальшу українізацію церкви парафіян і цей розпорядок з часом перестав влаштовувати: вони мали твердий намір припинити відправи церковнослов'янською мовою. Ці наміри помітно активізувалися після призначення настоятелем собору благочинного Володимир-Волинського округу архімандрита Полікарпа (Сікорського). Він сприяв тому, що цей храм поступово почали відвідувати лише ті парафіяни, котрі воліли проведення богослужінь українською мовою. Прихильники ж церковнослов'янської

мови церковних відправ були виокремлені в парафію при невеликій Свято-Миколаївській церкві.

Поступове витіснення з Володимир-Волинського собору тієї частини парафіян, котрі дотримувалися традиції проведення богослужінь виключно церковнослов'янською, спонукало їх до більш тісного гуртування. Зрештою вони також організувалися. У травні 1927 р. у Володимирі-Волинському ними було засновано двотижневий церковно-громадський часопис «Свет истини». Він став своєрідним рупором російськомовної частини православних міста та округи. Протести проти намірів українізаторів церкви ними були висловлені у листі священника, вміщеному в одному із його чисел. У ньому, зокрема, йшлося про те, що «в кінцевому результаті введення в нашу церкву соборноправності проявиться в тому, що православні єпископи та священники будуть не тільки вибиратися тими чи іншими партіями українськими, але й будуть постійно іграшкою в руках впливових ундовців, сільробів та ін...». У цій публікації часопису зазначалося, що течія у православ'ї, яка виступає за українізацію відправ та демократизацію церковного життя, не є церковною, а політичною¹⁷.

Ця та подібні їй публікації засвідчували, що на шляху українізації Православної церкви в Польщі є дуже багато перешкод. Вони усвідомлювалися тими, хто розумів необхідність їхнього подолання задля оздоровлення духовно-культурного життя автохтонного православного населення регіону.

Оскільки порозуміння між очільниками української православної громадськості і главою церкви Діонісієм стосовно пришвидшення українізації церкви не було досягнуто, вони почали активно готуватися до проведення з'їзду, який би міг стати своєрідним поштовхом в реалізації їхніх намірів. Таким чином, вони вирішили організувати церковний з'їзд у Луцьку. Вони ініціювали проведення цього з'їзду з метою втілити ідеї українізації Православної церкви на Волині і Поліссі, вважаючи, що існуюче положення Синоду про внутрішнє і зовнішнє становище Православної церкви в Польщі закріпить синодально-консисторський устрій і позбавить православних віруючих голосу в церковних справах¹⁸.

Сам А. Річинський доклав чималих зусиль для його організації, зокрема він об'їздив низку міст Волині, де проводив наради з громадськими діячами, пропагуючи ідею цього зібрання. Для роботи з населенням ініціативною групою було підготовлено та надруковано 10 тисяч листівок, де критикувалося проросійське духовенство й наголошувалося на необхідності негайно реалізовувати «декларації» про українізацію церкви¹⁹.

Церковний з'їзд відбувся 5-6 червня 1927 р. в Луцьку. На нього прибуло 565 мандатованих делегатів від усіх повітів Волині, Полісся, Холмщини

й Підляшшя. Крім того, було до 200 гостей і 8 послів Сейму та Сенату²⁰. А.Річинським було виголошено доповіді на тему: «Сучасний стан церковно-релігійного життя українського православного населення Польщі» та «Справа канонічного внутрішнього устрою Православної Церкви в Польщі». Ці доповіді викликали зацікавлення присутніх, так як містили докладний аналіз проблем духовно-національного життя православного населення західних земель України²¹.

Він звертав увагу на те, що православна ієрархія зайняла відверто анти-українську позицію й реалізовувала через церкву русифікаційну політику щодо автохтонного населення, яке складало найбільш чисельну групу віруючих – 1,5 млн. осіб, коли православних росіян нараховувалося приблизно лише 2,5 тис. А. Річинський акцентував, що при цьому єпископат церкви є здебільшого російського походження. Отже, за умов посилення колонізації, церковні ієрархи відверто русифікують українське населення. Це проявляється, зокрема, в забороні проводити богослужіння та друкувати богослужбові книги українською мовою²².

Резолюції з'їзду вимагали, щоб Синод видав розпорядження щодо українізації Православної церкви, які б чітко регламентували цей процес і не протистояли йому. Православних українців інформували про те, що «...віднині заяви парафіян про відправу богослужінь українською мовою повинні задовольнятися без відговору, без відтягання і без покликування на церковну владу». З'їзд також вимагав негайної українізації внутрішнього діловодства церкви, яке провадилося ще переважно російською мовою. У його резолюціях наголошувалося на необхідності призначень на землі з переважно українським населенням єпископів-українців у якості правлячих архієреїв і членів Синоду. Вимагалось також реорганізувати «духовні консисторії та повітові протоієрати, що були до цього часу розсадниками обрусительства»²³.

З'їзд зобов'язав делегатів, «все українське громадянство на місцях без ріжниць партій, подвоїти освідомлюючу працю серед людей у братствах та інших культурно-національних організаціях; розкривати заміри російської чорної сотні, яка бореться не за церкву, а за старі впливи серед нашого народу й прагне розростання штучно коштом малосвідомої частини нашого населення, затягуючи його до своєї братовбивчої роботи»²⁴.

Після обговорення виступів делегатами був обраний Церковний Комітет, який мав втілювати рішення з'їзду. Незважаючи на те, що вимогу А. Річинського діяти рішуче в українізації церкви, з'їзд не підтримав, проте ці дії сприяли певним зрушенням у цій справі.

Отже, становище Православної церкви на Волині залежало від політики польського уряду, який намагався провести асиміляцію українського на-

селення. А. Річинський один з визначних громадський діячів Волині, який боронив релігійні свободи православних українців і виступав за українізацію Православної церкви. Разом із однодумцями він доклав значних зусиль для того, щоб знайти порозуміння з ієрархією Православної церкви задля спільних дій, спрямованих на українізацію, а відтак - зміцнення церковного організму за умов посилення тиску на нього з боку як урядових чинників, так і Римо-католицької церкви.

- 1 Борщевич, В. Українське церковне відродження на Волині (20-40-ві рр. XX ст.) / В. Борщевич. – Луцьк : Вежа, 2000. – 254 с.
- 2 Михальчук Л. Життя А.Річинського – зразок самовідданого служіння українському народу / Л. Михальчук // А.Річинський – ідеолог українського православ'я: [Збірник наукових праць]. – Київ – Тернопіль – Кременець, 1998. – С.3-8.
- 3 Рожко В. Відродження Української Православної Церкви 1917–2006 рр.: [Історико-краєзнавчий нарис] / В. Є. Рожко – Луцьк, 2007. – 348 с.
- 4 Стоколос Н. А. Річинський як ідеолог українізації православ'я на Волині / Н. Стоколос // Арсен Річинський – ідеолог українського православ'я: [Збірник наукових праць]. – Київ-Тернопіль-Кременець, 1998. – С.14-19.
- 5 Гудима А. Харизма Арсена Річинського / А. Гудима. – Тернопіль, 2007. – 144 с.
- 6 Савчук Б. За Українську церкву. Національно-церковний рух на Волині у 20-30-ті роки XX ст. / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. – С.101.
- 7 Стоколос Н. Політика урядів міжвоєнної Польщі (1918-1939 рр.) щодо Православної церкви й українців / Н. Стоколос // Український історичний журнал. – К., 2005. – № 3. – С. 62.
- 8 Річинський А. Сучасний стан церковно-релігійного життя української людності в Польщі. Доклад, виголошений на українському православно-церковному з'їзді в Луцьку, 5-6 червня 1927 року / А.Річинський. – Варшава: б.в., 1927. – С.1.
- 9 Грицак Ю. Арсен Річинський: основні віхи громадської діяльності / Ю.Грицак // Слов'янський вісник: Серія «Історичні науки». [Збірник наукових праць] Рівненського державного гуманітарного університету та Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету. – Рівне : РІСКСУ, 2007. – Вип. 6. – С. 18.
- 10 Гудима А. «Відновити слід давнє українське православ'я» / А.Гудима // Духовність – народові. Альманах до 110-річчя з дня народження Арсена Річинського. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. – С. 107-108
- 11 На Варті (Володимир-Волинський). – 1925. – №1-2. – С.1.
- 12 Розмосковлення церкви // На Варті. – 1925. – №7-8. – С. 22.
- 13 Розмосковлення церкви // На Варті. – 1925. – №5-6. – С. 28.
- 14 Чорний М. З приводу одного митрополичого листа // На Варті. – 1925. – №3. – С. 14.
- 15 Річинський А. Відкритий лист до митрополита Діонісія / А. Річинський // На Варті. – 1925. – №3. – С. 9-10.
- 16 У Володимирському казані // Українська нива. – 1928. – Ч. 90-91. – С. 6-8.
- 17 Украинизация Владимир-Волынского собора // Свет истины. – 1927. – №1. – С. 8.

- 18 Міненко Т., о. Православна Церква в Україні під час Другої світової війни 1939-1945 (Волинський період) / Т. Міненко. – Вінніпег; Львів : Логос, 2000. – Т.1. – С. 63.
- 19 Держархів Рівненської області. – Ф.33. – Оп.4. – Спр. 25. – Арк. 14.
- 20 Держархів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф.46. – Оп.9. – Спр. 699. – Арк. 91-92.
- 21 ДАВО – Ф.46. – Оп.9. – Спр. 699. – Арк. 119.
- 22 Річинський, А. Сучасний стан церковно-релігійного життя української людності в Польщі. Доклад, виголошений на українському православно-церковному з'їзді в Луцьку, 5-6 червня 1927 року / А. Річинський. – Варшава: б.в., 1927. – С.1.
- 23 Власовський, І. Нарис історії Української Православної Церкви: В 4-х т. / І. Власовський. – Нью-Йорк, 1998. – Т.4. – Ч.2. – С.48.
- 24 До історії Луцького церковного з'їзду // Духовний сіяч. – Ч.31-32. – 1927. – С. 19-21.

Summary

Oksana Alyoshina

The course of ukrainization of the Orthodox Church in Volyn in 1920th

The course of the process of Ukrainization of the Orthodox Church in Volyn region is analyzed. The leading role of Arsen Richynsky who took the most active part in the Ukrainization of the religious and church life in the early 20's of the 20th century is defined. The basic steps of the public figure directed on activation of the church movement are highlighted.

Keys words: ukrainization, Orthodox Church, Arsen Richynsky, ukrainian public

Ірина Преловська

Документальні джерела для дослідження персонального складу діячів УАПЦ (1921–1930) – УПЦ (1930–1939)

Досліджено архівні та опубліковані у документальних збірниках джерела, які містять інформацію про діячів Української автокефальної православної церкви (1921–1930) – Української православної церкви (1930–1939). Головну увагу звернуто на проблеми класифікації джерел, виявлення їхнього інформаційного потенціалу, визначення цінності для подальших історичних досліджень.

Ключові слова: документальні джерела, церковні діячі, джерелознавство, інформаційний потенціал, Українська автокефальна православна церква (1921–1930), Українська православна церква (1930–1939), персональний склад

Проблема з'ясування кількісного складу та біографічних відомостей представників УАПЦ (1921–1930) та її наступниці УПЦ (1930–1934) залишається не-